

MATNING KONSTITUTIV KOMPONENTLARI VA ULARDA SINTAKTIK, SEMANTIK MUNOSABATLAR

Behzodova Shaxruza Munisjonovna

Samarqand Davlat Chet Tillari Instituti, tayanch

doktorant

behzodovashaxruza8@gmail.com

Annotatsiya: Matnning strukturasi o'rganish lingvistikaning muhim yo'nalishlaridan biridir. Matn tuzilishi tilshunoslik sohalarida muhim qismni anglatadi. Matn grammatikadan leksik tuzilishga qadar barcha darajalarda tahlilni murakkab sintaktik va semantik aloqani tahlil qilish bilan birga oladi. Ushbu tadqiqot matn tarkibiy qismlarini sintaktik va semantik aloqalar orqali o'rganadi. Baholash har bir matn komponenti, shuningdek ularning sintaktik tuzilmalari va semantik munosabatlari uchun alohida amalga oshiriladi. Matn tuzilishini tahlil qilish tilshunoslikning muhim tadqiqot bo'linmasini anglatadi. Matnni tekshirish sintaktik naqshlardan boshlab va semantik naqshlar bilan tugaydigan bir nechta lingvistik o'lchovlarda sodir bo'ladi. Tadqiqot yondashuvi barcha tarkibiy qismlarni ularning funktsional sintaktik va semantik aloqalari bilan bir qatorda tekshiradi. Matn tahlilining har bir qismi sintaktik tuzilish va semantik munosabatlarni o'rganish paytida mustaqil ravishda sodir bo'ladi. Matnni ehtiyoqkorlik bilan tahlil qilish uning ma'nosini to'liq tushunishga imkon beradigan o'zaro ta'sirning barcha turlarini ochib beradi. Ushbu tadqiqot sintaktik va semantik usullarni tadqiqot metodologiyasi doirasida lingvistik tahlil texnikasi sifatida qo'llaydi.

Kalit so'zlar: Matn, Komponentlar, Sintaksis, Semantika, Pragmatika, Sintaktik Munosabatlar, Semantik Munosabatlar, Tekstualizm.

Kirish

Matn tushunchasi - Matn tuzilishini tahlil qilish lingvistik tadqiqotning asosiy jihati hisoblanadi. Matn rivojlangan sintaktik va semantik naqshlarga qadar bo'lgan bir nechta lingvistik darajalar orqali baholanadi. Ushbu tadqiqot sintaktik tuzilmalar va semantik aloqalarni o'rganayotganda matnli qurilish bloklarini o'rganadi. Baholash matnning har bir tarkibiy qismini mustaqil ravishda o'rganadi, shu bilan birga sintaktik tuzilmalar va semantik bog'lanishlarni o'rganadi. Matnni sinchkovlik bilan tahlil qilish uning mazmunini to'liq tushunishga imkon beradigan o'zaro ta'sirning barcha darajalarini aniqlashga olib keladi. Tadqiqot lingvistik tahlilni sintaktik va semantik usullar bilan birgalikda tadqiqot metodologiyasi sifatida ishlatadi. Matnning tarkibiy qismlari (komponentlari) uning tuzilishini shakllantiradi va umumiy mazmunini yaratadi. Matnning har bir komponenti o'zaro bog'lanib, ma'lumotni samarali tarzda o'quvchiga yetkazishga yordam beradi. Matnni tahlil qilishda asosiy e'tibor sintaktik va semantik munosabatlarga qaratilishi lozim, chunki sintaktik qurilmalar matnning shaklini, semantik munosabatlar esa uning mazmunini belgilaydi.

Izlanishning dolzarbligi: Matnshunoslik bo'yicha tadqiqotlar Tilshunoslik bilan birgalikda matnni batafsil tekshirishni talab qiladi, chunki ilmiy tadqiqotlar tuzilishi va mazmuni haqida tushuncha beradi. Barcha matn tarkibiy qismlarini aniqlash va ularning sintaktik aloqalarini o'rganish matn

tahliliga nazariy va amaliy yutuqlarni beradi. Matnshunoslik intizomi matnlarning o'zaro bog'liqligini o'rganish uchun ushbu usullarni talab qiladi, shuning uchun tahlilchilar har bir komponentni butun kontekstda tushunishlari mumkin.

Ushbu ishning asosiy yo'nalishi ikki darajada turdi: birinchi navbatda matn tarkibiy qismlarini aniqlash, ikkinchisi sintaktik va semantik aloqalarni va ularning birgalikdagi harakatlarini tahlil qilish. Tadqiqot uning asosiy vazifalari qatoriga quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

Matnning asosiy komponentlarini aniqlash.

Matnning sintaktik tuzilmalarini tahlil qilish va sintaktik munosabatlarni o'rganish.

- ✓ Semantik aloqalarni aniqlash va ularning matndagi rolini o'rganish.
- ✓ Sintaktik va semantik munosabatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni tahlil qilish.

Tadqiqotning metodologiyasi:

Lingvistik tahlil, sintaktik va semantik tahlil usullari, tadqiqotning asosiy metodlari.

Matnning Konstitutiv Komponentlari

Matnning asosiy komponentlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ✓ So'zlar: Matnning leksik asosini tashkil etadi va uning ma'nosini belgilaydi.
- ✓ Jumlar: Matnning sintaktik tuzilmasi bo'lib, so'zlar orasidagi bog'liqliklarni tashkil etadi.
- ✓ Frazalar: So'zlar va jumlar o'rtasidagi ko'priksifatida xizmat qiladi, ma'no yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Matnning konstitutiv qismlari o'rtasidagi aloqalar, uning strukturasi va ma'nosini belgilaydi. Har bir komponentning o'z o'rnini va roli bor, va bu rol matnning umumiy tuzilishiga ta'sir qiladi.

Komponentlar o'rtasidagi aloqalar: Matndagi komponentlar o'rtasidagi aloqalar sintaktik va semantik jihatdan chuqur bog'liqdir. Sintaktik tuzilmalar, jumlar va frazalarda so'zlarning qanday joylashishi va bir-biri bilan qanday bog'lanishi matnning shaklini belgilaydi. Semantik aloqalar esa, so'zlarning o'zaro bog'lanishi va ularning matndagi ma'nolarini shakllantiradi. Matn tarkibiy qismlari bir-biri bilan chuqur semantik va sintaktik aloqalarni o'rnatadi. Matn dizayni jumlar va iboralarning so'zlarini sintaktik tuzilmalar ichida joylashishini aniqlashda bog'lash usulidan kelib chiqadi. Semantik ulanishlar matn materiallari davomida kalit so'zlar va ularning ma'nolari qanday o'zaro ta'sir qilishini belgilaydi

Sintaktik tuzilmalar: Matn tarkibining fundamental dizayni tartibga solingan lug'at va so'zlarni joylashtirish ketma-ketligiga bog'liq. Matn o'z elementlarini jumlar orqali iboralar va predikatsiya aloqalari bilan bog'laydigan sintaktik aloqalarni aks ettiradi. Ushbu matnning sintaktik tuzilishi ham predmet-predikat aloqalari, ham predmet-aksessuar munosabatlaridan iborat. Matnda o'quvchilarga uning mazmunini dekodlash imkonini beruvchi tuzilmalar mavjud.

Semantik komponentlar: Matndagi semantik tarkibiy qismlar orqali ma'no so'zlar, iboralar va jumlar bo'yicha o'z aloqasini oladi. Semantik komponent ichida uning ma'nosi ham, mazmun atributlari ham mavjud. Matn ma'nosi turli so'z va iboralarni bog'laydigan semantik qatlamlar orqali paydo bo'ladi. Matnning ma'no o'lchovi og'zaki birliklar, shu jumladan sinonimlar va antonimlar va omonimlar o'rtasida mavjud bo'lgan semantik munosabatlardan kelib chiqadi.

Sintaktik Munosabatlar

Sintaksisning o'rni: Matn tuzilmalari yoki sintaksis so'zlarning bir-biri bilan qanday bog'liqligini aniqlaydi, shu bilan birga matn ichidagi so'zlarning joylashishini aniqlaydi. Matn tuzilishi sintaktik tuzilmalardan kelib chiqadi va bu naqsh ma'noni to'g'ri talqin qilish uchun juda muhimdir. Sintaktik bog'liqliklardan foydalanadigan jumlar va iboralar matnlarni mantiqiy asosda tartibga soladi.

Sintaktik analiz: Sintaktik analiz, matndagi sintaktik qatlamlarni tahlil qilish orqali amalga oshiriladi. Bu tahlil syntagmatik (so'zlarning o'zaro bog'lanishi) va paradigmatic (so'zlarning bir-biri bilan almashinuvi) munosabatlarni o'rganish orqali amalga oshiriladi.

Sintaktik bog'lanishlar: Matnda uning jumalari va iboralarini birlashtirgan sintaktik munosabatlar mavjud. Matn tuzilishi va hissiyotni idrok etish asosan predmet-predikat aloqalariga va matnda mavjud bo'lgan predmet-aksessuar aloqalari va sintaktik aloqalarga bog'liq.

Semantik Munosabatlar

Semantika tushunchasi - Tilshunoslik fani semantikada so'z va ibora ma'no munosabatlarini o'rganadi. Matn ichidagi semantika so'zlar orasidagi barcha ma'no munosabatlarini o'rnatishga yordam beradi. Matnda turli darajadagi so'zlar, iboralar va jumlar o'rtasidagi semantik aloqalar mavjud.

Semantik analiz: Semantik analiz, matndagi ma'no va uning qatlamlarini aniqlash orqali amalga oshiriladi. Matnda mavjud bo'lgan semantik aloqalar, so'zlar orasidagi sinonimlik, antonimlik, omonimlik kabi o'zaro aloqalarni o'rganish orqali matnning chuqur ma'nosini tushunish mumkin.

Sintaksis va semantikaning o'zaro munosabati: Sintaksis va semantika tarkibni to'liq ijro etish orkali matnni muvaffaqiyatli tahlil qilish uchun birgalikda ishlaydi. Matnning tarkiy naqshlari sintaksisdan kelib chiqadi, semantika esa matn aslida nimani anglatishini aniqlaydi. Matn mazmunini to'liq tushunish sintaktik tuzilmalar va semantik aloqalarning birgalikdagi kuchiga bog'.

Xulosa

Xulosa o'rnida, barcha matn tarkibiy qismlari, shu jumladan so'zlar va jumlar iboralar bilan birgalikda o'zaro bog'liq tizim vazifasini bajaradi, natijada matn tuzilishi va tarkibga erishiladi. Matn shakli uning mazmunini yaratish uchun semantik bog'lanishlar bilan birlashadigan sintaktik tuzilmalardan kelib chiqadi. Matnni to'g'ri tushunish sintaktik va semantik tahlillardan birgalikda foydalanishni talab qiladi. Matn ma'nosini tushunish ikkalasiga ham bog'liq matn sintaksisi bu turli qismlarning qanday bog'langanligini va so'zlarning o'zaro munosabatlari bilan bir qatorda joylashishini ko'rsatadi. So'zlar orasidagi mazmunli aloqalar so'z ma'nosini aniqlashda, shuningdek ularning boshqa elementlar bilan munosabatlarini aniqlashda yordam beradi. Ushbu sohalarni birlashtirib, olimlar endi matn tarkibini batafsil o'rganishning yangi usullariga ega. Sintaktik-semantikaning kashf etilishi matn munosabatlari matn haqidagi innovatsion nazariy asoslar bilan bir qatorda matnni to'liq tushunishni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Kelajakdagi tadqiqotlar sintaktik va semantik tuzilmalarni tahlil qilish texnikasini ishlab chiqishi va turli xil lingvistik ramkalar orqali yaxlit matnni o'rganishni o'rganishi kerak. Ushbu usulni qo'llash tekstualizmni uning tuzilmalari va munosabatlarini o'rganish orqali yaxshiroq kompleks ko'rinishga olib keladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. Nabiyeva, D. A., Zokirova, H. R. (2016). O 'zbek tili fonetikasi. O "QUV-USLUBIY QO" LLANMA. ANDIJON-2016.
2. Umidovna, F. S., Solijonovna, U. O. (2024). Rus va o'zbek intonatsiyasining tuzilishi va uning talaffuzdagi o'ziga xos xususiyatlari. Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi, 3(3), 84-87.

3. Axatova, D. M. (2023). Bugungi o'zbek fonetikasining xususiyatlari. Ijtimoiy fanlarda innovatsion onlayn ilmiy jurnal, 3(3), 73-76.
4. Mirzayeva, G. Z. Gunay Qoraog'ning turk tili fonetikasiga oid tadqiqotlar xususida. O'zbekiston, 110.
5. Abduvosiyevna, X. D. (2024). Matn tahlil va mazmuni tushunish. Ta'limdagi so'nggi pedagogik va psixologik yangiliklar, 1(2), 279-284.
6. Hamidova, S. (2024). Tilshunoslikni mentalingvistik boskichida kognitiv tadqiqotlar. Gumanitar va ijtimoiy fanlarning dolzarb muammolari..
7. Nigmatovna, T. S. (2020). Matn Yuqori Darajadagi Sintaktik Birlikdir. Xalqaro tadqiqotlar jurnali, 7, 799-806.
8. Giniyatullina, L. M. (2021). Murakkab sintaktik butunlikning tarkibiy va semantik xususiyatlari (badiiy matn asosida). Filologiya va Madaniyat
9. Behzodova, Sh. (2024). Tarjimada matnning moslashuvi va stilistik xususiyatlari. 5(1/s), 1-5.